

УДК 330.3

Шевченко О.О.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Донбаської державної машинобудівної академії***ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ЕВОЛЮЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ**

У статті на основі дослідження наукових поглядів на проблему еволюції господарських систем у світовій та вітчизняній економічній думці визначено ступінь обґрунтованості теоретичних концепцій із метою виявлення їх науково-методологічного значення та можливостей застосування сучасною наукою. Проаналізовано елементи господарювання крізь призму економічних теорій та наукових шкіл з урахуванням теоретико-методологічних новацій сучасної науки. Запропоновано шляхи використання сучасних моделей аналізу господарських систем та обґрунтовані науково-практичні рекомендації щодо формування нової доктрини господарського розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки із застосуванням цивілізаційного підходу.

Ключові слова: господарська система, суспільство, цивілізація, цивілізаційна парадигма, цілісність.

Шевченко Е.А. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ЭВОЛЮЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СИСТЕМ

В статье на основе исследования научных взглядов на проблему эволюции хозяйственных систем в мировой и отечественной экономической мысли определена степень обоснованности теоретических концепций с целью выявления их научно-методологического значения и возможностей применения современной наукой. Проанализированы элементы хозяйствования через призму экономических теорий и научных школ с учетом теоретико-методологических новаций современной науки. Предложены пути использования современных моделей анализа хозяйственных систем и обоснованные научно-практические рекомендации по формированию новой доктрины хозяйственного развития в конкретно-исторических условиях современной трансформации национальной экономики с применением цивилизационного подхода.

Ключевые слова: хозяйственная система, общество, цивилизация, цивилизационная парадигма, целостность.

Shevchenko O.O. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF ECONOMIC SYSTEMS

The article is based on research of scientific views on the issue of the evolution of economic systems in the global and domestic economic thought defined the degree of validity of theoretical concepts to identify their scientific and methodological value and opportunities for the application of modern science; elements of economic analysis in the light of economic theories and scientific schools on the basis of theoretical and methodological innovations of modern science; the ways of using current models of economic analysis and grounded scientific and practical recommendations on forming a new doctrine of economic development in the specific historical conditions of modern transformation of the national economy with the use of civilized approach.

Keywords: economic system, society, civilization, civilization paradigm, integrity.

Постановка проблеми. Сучасна економічна наука дедалі частіше натикається на проблеми методологічного порядку. Ці проблеми полягають у необхідності аналізу принципів, засобів, методів наукової діяльності, які забезпечують пізнання та узагальнення економічних процесів і явищ, виявлення причин, тенденцій, закономірностей їх виникнення, існування та розвитку. Методологія неklasичної науки реалізується в дослідженні суспільств у формі цивілізаційного аналізу та значно поглиблює уявлення про сутність і спрямованість змін у господарській системі, її еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження господарської системи постійно перебувають у полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, є предметом численних наукових дискусій. Сучасні дослідження проблеми спираються на емпіричну реальність, узагальнюють окремі процеси та категоріальну ієрархію, яка відображає вихідне поняття системи та разом із тим формує можливу теоретичну схему дослідження даної категорії. У них розвиток господарської системи розглядається із застосуванням системного підходу, синергетики, як процес планомірних змін, унаслідок чого виникає якісно новий стан економічної системи. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти окресленої проблеми висвітлено в роботах В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нуреева, В. Тарасевича та інших науковців. Методологічні аспекти економічної думки виступають предметом аналізу таких істориків-економістів, як П.М. Леоненко, Л.Я. Корнійчук, В.М. Фещенко,

Т.В. Гайдай, Н.А. Супрун, В.В. Небрат, Ю.В. Ущиповський, В.М. Тарасевич. Значний внесок у розвиток методології цивілізаційного аналізу зробили В.С. Стьопін, Ю.В. Яковець, Ю.М. Пахомов. Проблему функціонування господарської системи на принципах цивілізаційної парадигми суспільствознавства досліджують такі видатні науковці, як Ю.М. Осипов, С.В. Степаненко, Є.А. Єрохіна. Слід відзначити великий внесок у розвиток історії господарства таких учених, як С.М. Булгаков (метафізичні засади філософії господарства), М.Х. Бунге (науково-економічне обґрунтування необхідності соціально-економічних господарських перетворень), М. Туган-Барановський (питання циклічного розвитку капіталістичного господарства) тощо.

Постановка завдання. Теоретико-методологічний аналіз сучасних господарських систем вимагає від економічної теорії як науки нової методології, розробки конкретних концепцій і моделей, які сформулюють передумови для переходу економічних систем країн на новий рівень ефективного розвитку за умов постійно зростаючих суспільних потреб. Господарська система є складовою суспільства яке вирішальним чином впливає на її стан та розвиток. Наукова проблема дослідження полягає в комплексному, системному відображенні питань становлення та еволюції господарської системи та потребує обґрунтування практичного значення теоретико-методологічного спадщини економічної думки для наукового аналізу сучасної ринкової системи, виконаному з позицій цивілізаційної парадигми суспільного розвитку.

Методологічною основою дослідження є комплексне творче осмислення сукупності наукових підходів та теорій щодо дослідження господарської системи, визначення основних тенденцій, обґрунтованих у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, надання методичних та практичних рекомендацій щодо модернізації парадигми розвитку господарської системи суспільства. Під час реалізації методологічних підходів застосовуються сучасні методи економічних досліджень: метод ідеальних типів – для відображення певного стану господарської системи, її ідеального типу, для розкриття особливостей господарської сфери конкретного суспільства на відповідному етапі його історичного розвитку; історико-генетичний метод – для дослідження становлення і розвитку систем господарювання та їх відображення в працях представників світової економічної думки; системно-синергетичний метод – для визначення самоорганізації систем, зокрема людського суспільства, а його поєднання з теорією цивілізаційного розвитку є сучасною концептуально-теоретичною основою дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний розвиток економічної науки, а саме економічної теорії, відбувається через певні концепції, напрями, школи (так звані організаційні форми) або, за визначенням Т. Куна та І. Лакатоша, – наукові революції та зміну наукової парадигми дослідження. Парадигма – це термін, що означає визнане усіма наукове досягнення, яке впродовж певного часу дає науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення. Виникає необхідність у розробці нових теорій і підходів, що вибрали б у себе всі передові методологічні досягнення наукових знань і адекватно відображали б сутність сучасних процесів.

На сьогодні у вивченні еволюції людського суспільства, насамперед національних господарських систем, учені використовують переважно дві парадигми – формаційну та цивілізаційну.

Формаційний підхід, завдяки якому історичний розвиток суспільства був представлений як єдність певних закономірних етапів суспільно-економічного розвитку, запропонований К. Марксом у дослідженні еволюції людської спільноти, був історично та науково виправданий. Його розробка дала змогу вперше дати цілісне уявлення про історичний розвиток суспільства, розкрити закономірності функціонування його складників, причини та тенденції змін, що очікують людство; застосувати науковий принцип єдності історичного і логічного до розвитку суспільства та побачити послідовні етапи сходження людства до вершин цивілізації [4, с. 128; 9, с. 13]. Формаційний аналіз пізнання суспільних процесів відповідав історичній епосі від виникнення держав і зародження класів до другої половини XIX ст., відображаючи в цілому тенденції (матеріально-технічні, соціально-економічні, наукові) саме цього періоду розвитку. У сучасних умовах формаційна парадигма виявилася недостатньою для трактування та пояснення значно складних і взаємообумовлених суспільних процесів (порівняно з доіндустріальним та індустріальним періодами розвитку людства). Окремі складники формаційного підходу, зокрема такі, як визначеність історичного розвитку суспільства, лінійне сходження від однієї стадії суспільно-економічної формації до наступної, відсутність свободи вибору в шляхах розвитку, ігнорування суб'єктивного чинника економічної еволюції й мотивації людської поведінки та абсолютизація класових суперечностей, викликають критику з боку наукового кола дослідників.

У сучасних умовах є потреба в змістовній цілісній концепції, в якій би всебічно розкривалися основні фундаментальні риси сучасної цивілізації і сутнісні моменти еволюції господарських систем.

У другій половині XX ст. з метою більш адекватного відображення закономірностей розвитку суспільства наукою було запропоновано нову, цивілізаційну парадигму пізнання суспільних процесів, яка у своїх фундаментальних принципах дослідження суттєво відрізняється від класичної загальнонаукової методології. Передусім усе це стосується системно-синергетичного аналізу соціальних процесів; відмови від однієїстороннього тлумачення історії та ідеї антагоністичної боротьби класів, за допомогою якої намагалися пояснити закономірності соціального руху; визнання альтернативності та багатоваріантності суспільного розвитку господарських систем тощо. Розробка та використання нової парадигми були підготовлені всім попереднім розвитком економічної теорії та накопиченням у ній наукових спостережень та гіпотез.

Цивілізаційна парадигма реалізує підходи, обґрунтовані не лише системним аналізом, а й онтологією і спирається на арсенал наукових категорій, понять і законів, розроблених діалектикою. Зокрема, вона передбачає дослідження суспільних процесів на основі таких принципів, як системність, цілісність, структурність, організованість тощо. Онтологічний підхід передбачає в центрі наукових досліджень розглядати людину, яка діє в реальному середовищі. На відміну від гносеології, коли головна увага зосереджується на пізнанні людиною об'єктивного світу, онтологія охоплює як пізнавальну, так і предметно-перетворювальну діяльність людей. Використання здобутків системного аналізу, онтології та діалектики дало змогу сформувати нові методологічні засади пізнання суспільства – цивілізаційну парадигму [9, с. 14].

Цивілізаційна теорія, на відміну від інших концепцій (парадигм), стала тим підґрунтям на якому можна будувати новий, цілісний підхід, заснований на методології, адекватній масштабу і суті сучасних змін. Цей підхід може бути створений тільки на основі передової методології постнекласичної науки, яка увібрала в себе останні досягнення людського знання. Це підтверджується тим, що «криза суспільних наук, у тому числі економічної теорії, про яку авторитетні у світі вчені ведуть мову починаючи з 1970-х років, має певний підтекст. Вона пояснюється далеко не в усьому адекватними спробами обґрунтувати принципово нові явища суспільного розвитку за допомогою методологічного інструментарію попередньої епохи» [1, с. 8; 2, с. 798; 3, с. 159]. Сучасна наука за широкого звернення до поняття «цивілізація» та цивілізаційної проблематики загалом водночас знаходиться у стані невизначеності та розмитості змісту самого цього терміну, різноманіття його трактувань у тих концепціях наукової думки, з якими він пов'язаний. Така позиція окремих науковців дала змогу істориком та філософом А. Уайтхеду висловити свою точку зору: «Границы цивилизации неопределенны, о чем бы ни шла речь: о географических рамках, временных интервалах или о сущностных принципах» [10, с. 397].

Наукова думка щодо визначення сутності такої суспільної форми, як цивілізація, тривалий час формувалася переважно в працях істориків, соціологів, культурологів, філософів і політологів. У зв'язку з цим цивілізація як термін і категорія трактується по-різному.

При величезній кількості значень, які додаються поняттю цивілізації, існують два основних значення, в яких воно вживається: по-перше, цивілізація розуміється як певна стадія розвитку суспільства (господарської системи) або певний тип суспільства; по-друге, як культурно-історична спільність, як правило, прив'язується до того чи іншого регіону.

У методології цивілізаційного підходу слід використовувати принципи методологічного індивідуалізму в його сучасному розумінні, тобто первинності людини і змін у ній як головної змістовної складової частини глобальних трансформацій та еволюції господарських систем.

Цивілізація як наукова категорія є багаторівневим поняттям, що відбиває всю багатогранність цивілізації як явища реальності. Традиція пов'язувати цивілізацію з досягнутим рівнем суспільного розвитку зародилася у творчості маркиза де Мірабо «Друг людей» (1756). Сучасна наука продовжує ці наукові ідеї. Взагалі, з кінця XVIII і до початку XX ст. спостерігаються численні дослідження, пов'язані з цивілізаційною теорією, що здійснюються переважно французькими, німецькими та англійськими вченими. Так, на думку французького історика Люсьєна Февра, термін «цивілізація» в науковий обіг увів французький інженер Буланже в книзі «Старовина, виявлена у своїх звичаях» (1766). Серед перших робіт із цивілізаційної теорії слід назвати праці французького історика Франсуа Гізо «Історія цивілізацій Європи» (1828) та «Історія цивілізацій у Франції» (1862), а також роботу англійського історика Генрі Томаса Букля «Історія цивілізацій в Англії» (1861), книгу українського етнографа А. Метлінського «Про сутність цивілізації та про значення її елементів» (видана в Харкові в 1839 р.), наукову працю російського соціолога М. Данілевського «Росія і Європа» (1869). Окремі дослідники підкреслюють, що виникнення теорії цивілізації не збігається з появою терміну «цивілізація», тому що: по-перше, багато дослідників того часу, вживаючи це поняття, часто мали на увазі діаметрально протилежний зміст; по-друге, не була досліджена структура, перспективи існування і основні положення феномена «цивілізації»; по-третє, і головне, теорія цивілізацій ще не виділилася в окрему галузь досліджень.

Найбільший розквіт теорія цивілізацій отримала в XX ст., коли відбувся перехід до другої стадії її розвитку. Світові війни, великомасштабні зміни в економіці, технологіях, геополітичному впливі держав зробили проблеми дослідження цивілізації досить актуальними, проте лише в їх найменшому, «локальному» масштабі. Початковий імпульс розвитку цивілізаційного підходу дала книга О. Шпенглера «Занепад Європи», що вийшла у світ у 1918 р., де стверджувалося, що цивілізація являє собою завершальну стадію розвитку певної локальної культури на останній стадії її циклу. О. Шпенглер обґрунтував ідею відсутності всесвітньої історії, виділивши чотири історичні епохи, за якими слідує великі культури: «Кожна культура, кожна рання пора, кожен підйом і спад, кожен із її внутрішньо необхідних рівнів і періодів має певну, завжди рівну, завжди... періодично повторювану діяльність...» [5, с. 155]. У даній роботі можна знайти ідеї поліциклічності і поєднання циклів різної тривалості. Серйозний внесок у розвиток цивілізаційного підходу зробив А. Тойнбі. У книзі «Осягнення історії» він виділив п'ять існуючих у середині XX ст. цивілізацій. Причому це було вже третє покоління локальних цивілізацій. Усього ж їх, на думку А. Тойнбі,

налічується 37. Цивілізації «являють собою не статичні формації, а динамічні утворення еволюційного типу» [5, с. 187]. Причини еволюції цивілізацій, на думку А. Тойнбі, слід шукати у відповідях на кризовий стан їхнього суспільства. Окрему увагу він приділив механізму розпаду цивілізації. Загалом, модель, запропонована А. Тойнбі, являє собою повний огляд зміни поколінь локальних цивілізацій, а також їх життєвих циклів.

Розглянувши визначення терміна (дефініції) «цивілізація», ми поділяємо наукову позицію вчених стосовно того, що цивілізація пов'язана передусім з духовними аспектами розвитку суспільства, а саме з тією його частиною, яка визначається не лише наявним технологічним способом виробництва, бо матеріально-речові аспекти в розвитку цивілізації відходять на другий план. Тому цивілізаційний підхід, який ґрунтується на визнанні критерію духовності як умови та результату економічного, соціального, культурного розвитку суспільства в межах даної цивілізації, є одним із варіантів подальшого розвитку досліджень у сфері національного та світового господарства.

На відміну від формаційної типології (поділу) суспільства, що ґрунтується на вирішальній ролі в суспільному розвитку процесу виробництва та відносин власності, у цивілізаційній парадигмі увагу акцентовано не лише на економічних процесах, але й на сукупності всіх проявів життєдіяльності суспільства – матеріально-економічному, політичному, ідеологічному, соціо-культурному, ментальному, правовому та морально-етичному. Основу цивілізації поряд із технологічним способом виробництва, що характерно для доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної епох, складає сукупність культурних традицій, ціннісних орієнтирів, ідеалів та цілей, що перетворюються на певні психологічні настанови людей. Розвиток цивілізації розглядається як глобальний та довготривалий історичний процес, а типи цивілізацій виступають як більш сталі утворення, ніж типи формацій. Спираючись на досить фундаментальні зміни, які відбулися в розвитку методології науки впродовж XX ст., цивілізаційний підхід інакше визначає закономірні ступені розвитку суспільства. В його основу покладено відмінні від формаційного підходу принципи наукового аналізу, такі, як визнання природної еволюційності та поступовості історичного процесу розвитку людської спільноти; дослідження суспільства з позицій цілісності, в єдності його економічних й соціокультурних складників; відмова від одномірно-класових, конфронтаційних оцінок змісту і цілей соціально-економічної системи; багатовимірність аналізу господарської системи як цілісного утворення та як підсистеми суспільства; активна роль людського чинника в суспільному розвитку; визнання світової історії людства як єдине планетарне ціле [6, с. 65; 7, с. 23]. Цивілізаційний підхід передбачає рівномірність впливу економічного та інших чинників на розвиток людського суспільства (вільний від економічного детермінізму), зорієнтований на цілісність людської цивілізації та домінуюче значення загальнолюдських цінностей і інтегрованість кожного суспільства у світову спільноту. Цивілізаційна парадигма передбачає розглядати людство як ціле, що утворює світові цивілізації. Одиницею історичного розвитку людства виступає конкретне суспільство, що належить до певної цивілізації і характеризується власними етапами розвитку. Самобутність кожної цивілізації та особливості суспільства, що входить до неї, взаємодія між цивілізаціями та суспільствами є

фундаментальною характеристикою їхнього історичного розвитку. Форми такої взаємодії постійно змінювалися від загарбницьких війн до співіснування, формування інтеграційних утворень. Цивілізаційний аналіз суспільства в центр усіх суспільних процесів ставить людину, її взаємодію з іншими людьми та суспільством загалом [8, с. 49].

Висновки. З метою оновлення методології дослідження господарських трансформацій украї важливим є застосування методологічних підходів постнекласичної науки, яка дає змогу розглядати господарську систему як саморегульований, відкритий цілісний комплекс. Найбільш адекватною є методологія цивілізаційного підходу, який поза все потребує уточнення відносно структури цивілізації та розуміння духовного складника при набутті цілісності господарських систем в умовах сучасного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
2. Клейнер Г.Б. Новая теория экономических систем и ее приложения / Г.Б. Клейнер // Вестник Рос. акад. наук. – 2011. – Т. 81. – № 9. – С. 794–811.
3. Майнцер К. Сложносистемное мышление: материя, разум, человечество. Новый синтез / К. Майнцер; пер. с англ. – М.: URSS, 2009. – 464 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Письма о «Капитале» / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1986. – С. 128.
5. Павленко Ю.В. Цивилизационное развитие человечества как целостный процесс / Ю.В. Павленко // Философия и общество. – 1998. – С. 155–189.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
7. Синергетична парадигма економіки / Є.І. Ходаківський, І.Г. Грабар, Ю.С. Цал-Цалко [та ін.]. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 154 с.
8. Степаненко С.В. Принципи історизму та генезису в економічних дослідженнях / С.В. Степаненко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (15–16 жовтня 2015 р.). – К.: КНЕУ, 2015. – Т. 1. – С. 48–51.
9. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / С.В. Степаненко. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
10. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед. – М., 1990. – С. 397.

УДК 338.43.01

Шульга О.А.

кандидат економічних наук, доцент,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АГРАРНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті з'ясовано сутність, форми та структурні елементи аграрних відносин. Запропоновано розглядати сутність аграрних відносин на трьох рівнях: між економічними агентами всередині сільського господарства, у сфері міжгосподарських зв'язків сільського господарства з іншими галузями і на рівні взаємовідносин суб'єктів аграрних відносин із державою. Зроблено акцент на тотожностях і відмінностях аграрних і земельних відносин.

Ключові слова: аграрні відносини, земельні відносини, економічні відносини.

Шульга О.А. МЕСТО И РОЛЬ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье выяснены сущность, формы и структурные элементы аграрных отношений. Предложено рассматривать сущность аграрных отношений на трех уровнях: между экономическими агентами внутри сельского хозяйства, в сфере межхозяйственных связей сельского хозяйства с другими отраслями и на уровне взаимоотношений субъектов аграрных отношений с государством. Сделан акцент на тождественности и различиях аграрных и земельных отношений.

Ключевые слова: аграрные отношения, земельные отношения, экономические отношения.

Shulga O.A. THE PLACE AND ROLE OF AGRARIAN RELATIONS IN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS OF MODERN SOCIETY

The essence and shape agriculture policy. Proposed to consider the nature of agrarian relations on three levels: between economic agents in agriculture, inter-economic relations in the field of agriculture with other sectors and the level of relations of agrarian relations with the state. Made emphasis on identity and differences agrarian and land relations.

Keywords: agrarian relations, land relations, economic relations.

Постановка проблеми. Аграрні відносини є надзвичайно складним явищем, адже в аграрному секторі переплітаються як економічні, так і соціальні, природні, біологічні, культурні й інші процеси. Під час вивчення аграрних відносин дослідникам доводиться стикатися з поняттями, що вивчають як фундаментальні, так і прикладні науки (політична економія, ветеринарія, агрономія тощо). Крім того, під час аналізу аграрних відносин досить часто фундаментальні явища сприймаються або поверхово, або не помічаються зовсім. Напевно, саме тому, під

час аналізу аграрних відносин і вирішення аграрних проблем досить часто відбувається переплетення наукових положень і буденних сільськогосподарських уявлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення проблем розвитку аграрних відносин зробили такі вчені-аграрники, як А. Баян, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, І. Лукінов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Трегобчук, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін.